

УДК 340.12:342.5

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА СВОБОДА У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Валерій КРАВЧУК,

кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу підготовки прокурорів з організації роботи
в органах прокуратури та викладання професійної етики
Національної академії прокуратури України

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню сутності та змісту інформаційно-комунікаційної свободи у державі як індикатора демократичності. Автором проаналізовано її взаємозв'язок із реалізацією громадського контролю у публічно-правовій сфері, а також шляхи правового захисту вказаної свободи. Зроблено висновок про значний вплив інформаційних технологій на розвиток та утвердження сучасної демократії.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна свобода, інформаційне суспільство, інформаційні технології, доступ до інформації, відкритість і прозорість.

INFORMATION AND COMMUNICATION FREEDOMS IN A DEMOCRATIC SOCIETY

Valerii KRAVCHUK,

Candidate of Law Sciences, Deputy Chief Department of Training Prosecutors of the Organization of Work
in the Prosecutor's Office and Teaching Professional Ethics
National Academy of the Public Prosecutor's Office of Ukraine

SUMMARY

The article is devoted to the study of the essence and content of information and communication freedom in the state as an indicator of democracy. The author analyzed its relationship with the implementation of public control in the public law sphere, as well as ways of legal protection of this freedom. The conclusion is made of the significant influence of information technology on the development and adoption of modern democracy.

Key words: information and communication freedom, information society, information technology, access to the information, openness and transparency.

Постановка проблеми. Громадський контроль, участь громадськості у прийнятті рішень публічною владою, політична залученість і культура громадян є незаперечними складовими частинами повноцінної демократії. Водночас реалізація права громадського контролю публічної влади, а головне – його ефективність, залежить від багатьох чинників, механізмів та інструментів, які повинні діяти у державі (інституту звернення та публічних запитів, свободи вираження поглядів, вільних ЗМІ, транспарентність влади, баз відкритих даних тощо).

Дискусійним є питання щодо визначення критеріїв оцінювання демократичності держави. У цьому є як науковий і методологічний інтерес, так і практична зацікавленість політологів, юристів, соціологів та інших фахівців. Проте інформаційно-комунікаційна свобода, свобода вираження поглядів часто сприймається як ключовий критерій дієвості демократії, що потребує наукового дослідження й обґрунтування.

Стан дослідження. Аналіз останніх наукових публікацій засвідчує, що вказана проблематика розглядалася у працях таких вчених, як: Т. Бельська, О. Бутаков, Н. Іванова, С. Наумкіна, В. Стоцький, Т. Слінько, О. Скрипнюк, О. Симоненко та ін. Однак у юридичній літературі не приділено достатньої уваги сучасним тенденціям посилення взаємозв'язку інформаційно-комунікаційної свободи з ефективністю реалізації права громадського контролю публічної влади.

Метою цієї статті є дослідження сутності та змісту інформаційно-комунікаційної свободи у державі як інди-

катора демократичності, її взаємозв'язку з реалізацією громадського контролю у публічно-правовій сфері, а також шляхів правового захисту вказаної свободи.

Виклад основного матеріалу. У деяких наукових дослідженнях можна помітити, що терміни «свобода» та «демократія» використовуються як взаємозамінні. Звісно, з цим беззастережно погодитися не можна. Демократію у взаємозв'язку цих двох термінів можна розглядати як сукупність принципів і практик, які інституціоналізуються і таким чином захищають свободу.

Формально демократія – це спосіб реалізації свободи, що закріплює відповідну пропорцію рівності та нерівності у забезпеченні поступального розвитку суспільства загалом, де більшість так само легітимна, як і меншість. Тож демократія є процесом структурної організації суспільства та держави [1, с. 17].

Для постійного розвитку й удосконалення демократії необхідна періодична об'єктивна оцінка її стану. У цьому сенсі можна виокремити дві світові методології оцінювання демократичності країн. Перша розроблена організацією «Freedom House» (США) і застосовується з 1970-х рр. шляхом визначення середнього значення за шкалою від 1 до 7 політичних свобод (на основі 10 показників) і громадянських свобод (на основі 15 показників), які найчастіше вважаються мірилом демократії [2].

Друга розроблена на основі дослідження Л. Кекіча у 2007 р. шляхом визначення за шкалою від 0 до 10 середнього значення 60 показників, згрупованих у п'ять категорій (виборчий процес і плюралізм; громадянські свободи;

діяльність уряду; участь громадськості у політичному житті; політична культура). На основі цих показників виокремлюються чотири режими: повна демократія від 8 до 10 балів; недосконала демократія – 6–7,9 балів; гібридна демократія – 4–5,9 балів; авторитарний режим – нижче 4 балів. Так, у 2018 р. зі 167 країн Україна посіла 84 місце з індексом демократичних показників 5,69 балів (гібридна демократія) [3].

Слід зазначити, що рівень демократичності країни відображає і стан розвитку верховенства права. У зв'язку з цим існує потреба у періодичній діагностиці також рівня верховенства права всередині країн, що допомагає ідентифікувати сильні та слабкі сторони у питанні забезпечення та реалізації цього фундаментального принципу. Таке дослідження щорічно проводиться у рамках програми «The World Justice Project». Одним із критеріїв цієї методології індексування є відкритість публічної влади, що також включає: 1) загальнодоступність тексту основних законів та інформації про діяльність публічної влади, адміністративні процедури, рішення судів першої інстанції. Також це якість і доступність інформації у друкованому вигляді або в Інтернеті для ознайомлення громадськості; 2) право на інформацію, доступ до публічної інформації. Дотримання строків її надання та достовірність, повнота, а також обізнаність громадян про право на інформацію; 3) громадська участь. Ефективність механізмів громадянського партнерства, включаючи захист свободи думки і самовираження, зборів і об'єднань, а також права на петицію органам публічної влади. Вона також визначає, чи можуть громадяни висловлювати зауваження посадовим і службовим особам органів публічної влади тощо. За індексом верховенства права України у 2019 р. посідає 77 місце зі 127 країн світу [4, с. 12].

З аналізу наведених вище методологій можна побачити, що для забезпечення демократії потрібна реалізація інформаційно-комунікаційної свободи суспільства. За сучасних умов світового розвитку саме свобода мережі Інтернет є її ключовою складовою частиною. Водночас сьогодні спостерігається закономірність, що уряди в усьому світі посилюють контроль над даними громадян і використовують заяви про «фальшиві новини» для придушення інакомислення, підриваючи довіру до Інтернету, а також основи демократії. Тож Інтернет стає менш вільним у всьому світі, і сама демократія під його впливом пригнічується, оскільки дезінформація та пропаганда, поширені в Інтернеті, отруюють громадську сферу.

Зокрема, це стало можливим через отримання доступу до персональних даних, що порушило традиційні уявлення про конфіденційність. Група окремих країн рухається до цифрового авторитаризму, використовуючи китайську модель широкої цензури й автоматизованих систем спостереження. Внаслідок цих тенденцій глобальна свобода Інтернету знижується.

Події 2018 р. підтвердили, що Інтернет може бути використаний для зриву демократії так само, як і для дестабілізації диктатури. У квітні 2018 р. засновник Facebook і головний виконавчий директор М. Цукерберг дав показання на двох слуханнях у Конгресі про роль компанії в скандалі в Cambridge Analytica, в якому констатовано, що Facebook виявив персональні дані 87 млн користувачів, які експлуатувалися у політичних цілях. Цей випадок був нагадуванням про те, як особиста інформація все частіше використовується для впливу на результати виборів [2].

У розвитку сфери публічно-правових відносин їх інформаційну складову частину можна розділити на офлайн та онлайн напрями. У загальному значенні це означає «поза мережею» або «в мережі Інтернет».

З урахуванням цього комунікація громадян з органами публічної влади з багатьох питань також може відбуватися

з різним рівнем інтеграції у мережу Інтернет або взагалі поза її межами. За цим критерієм громадяни, залучені до політичної активності або публічних правовідносин, зокрема громадського контролю публічної влади, поділяються на чотири групи:

традиційні активісти – ця група включає громадян-учасників мирних зібрань, мітингів і демонстрацій, політичних виступів або загальних зборів громадян за місцем проживання; тих, котрі працювали або брали активну участь у діяльності політичних партій; чи були членами політично орієнтованої групи; або працювали у громадській організації чи неформалізованій групі громадян з метою контролю публічної влади щодо вирішення суспільних проблем;

автономні комунікатори – ця група включає громадян, які офіційно спілкуються з представниками публічної влади особисто засобами телефонного зв'язку, через листування у форматі звернень громадян, особистий прийом, подання та підписання петицій, тобто використовуючи традиційні методи комунікації з метою висловлення власної думки;

онлайн-комунікатори – ця група включає громадян – активних користувачів мережі Інтернет, котрі через офіційні веб-представництва звертаються до органів публічної влади, посадових осіб, за допомогою електронної пошти або за допомогою текстових повідомлень; мають досвід подання та підтримки електронних петицій; є читачами онлайн-новин із можливістю їх коментування й обговорення для висловлення своїх поглядів і думок про політичні або соціальні проблеми. Тобто громадяни, які використовують засоби електронного урядування;

політично активні користувачі соціальних мереж – ця група охоплює громадян, котрі використовують соціальні мережі, такі як Facebook або Twitter як джерела новин, пов'язаних із політичними та соціальними питаннями, політичними діями та подіями, також приєднуються до відповідних тематичних мережових спільнот, коментують або поширюють контент, пов'язаний із політичними та соціальними питаннями, відмічають свої вподобання та запрошують друзів або діляться дописами, які інші користувачі опублікували [5, с. 40].

Водночас ці групи не є взаємовиключні, а навпаки, громадяни, залучені до політичної участі «онлайн» та «офлайн», зокрема у формі громадського контролю публічної влади, переважно за цією ознакою належать до однієї групи громадян, котрі займаються політичними питаннями, використовуючи різні правові засоби та можливості.

Наприклад, за дослідженням, проведеним А. Смітом, «Громадянська активність в епоху цифрових технологій» у США до першої групи громадян належать 48% дорослого населення, переважно з вищою освітою і з відносно високими доходами сім'ї; до другої – 39% дорослого населення з вищою освітою, громадяни з відносно високими доходами сім'ї; до третьої – 34% дорослого населення, яка демографічно схожа з другою групою громадян; четверта включає 39% дорослого населення, що фактично є прикладом нового типу політичної активності громадян, особливо це характерно для молодих людей із вищою освітою та вираженими ліберально-демократичними поглядами. 28% не входять до жодної з вказаних груп, оскільки не займаються будь-якою політичною чи громадською діяльністю [5, с. 40–41].

Тож можна констатувати, що цифрові технології розширюють інформаційно-комунікаційну свободу громадян і посилюють можливості громадського контролю діяльності публічної влади. Водночас із розвитком соціальних мереж і їх використанням як інформаційних каналів формується новий майданчик комунікації громадян із публічною владою та політикою.

Наприклад, Т. Бельська з цього приводу пропонує враховувати, що на розвиток сучасної демократії має коловальний вплив «віртуальне суспільство», котре виникло на основі віртуальної масової комунікації, за якої кожен учасник мережі має можливість спілкуватися з великою кількістю людей, впливати на них, а головне – змінювати свої ролі від комуніканта до комуніката. Це змінює відносини влади і громадянського суспільства. Влада, включаючись у мережеве суспільство, застосовує нові форми та методи управління. Мережева влада інформує, а не наказує, не перешкоджає активності опозиції, обґрунтованій публічній критиці. Влада змінює стиль спілкування з впливу на діалог, з ієрархічного підпорядкування на горизонтальну комунікацію. Таким чином, встановлюються нові типи і моделі відносин [6, с. 167–168].

Також спостерігається тенденція до зростання в Україні посередництва між ЗМІ й органами публічної влади, зниження уваги до інших функцій засобів масової інформації. Робота всіх інформаційних та інформаційно-аналітичних структур так чи інакше пов'язана з політичною сферою [7, с. 48]. Водночас виникає проблема, пов'язана з чистотою інформаційного простору (недостовірністю, неповнотою; дефектністю інформації; інформаційним сміттям тощо); безвідповідальністю за зловживання, недобросовісне використання і поширення інформації; переповненням інформаційного простору та розпорошенням інформаційних потоків, що ускладнює єдність і цілісність офіційної інформації. Крім того, з урахуванням сучасних інформаційних можливостей громадська думка штучно чи органічно може бути сформована хибно та перетворитися на стереотип, що може негативно впливати на реальні прояви громадської участі та її функцію контролю [8, с. 46].

Суттєві корективи в системі відносин ЗМІ, держави і громадян, з одного боку, і подальше входження України у світовий інформаційний простір – з іншого, також актуалізують питання ефективності державного управління цієї сферою, зокрема узгодження позицій і повноваження у ній державного, приватного та суспільного секторів, безпеки національного інформаційного простору [9, с. 5].

Загалом поширення інформаційно-комунікативних технологій в усіх сегментах українського суспільства складає підґрунтя для становлення інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання, інтеграції України в глобальне співтовариство, а найголовніше – утвердження демократичних цінностей і прав людини, відкритості діяльності влади. У цьому сенсі О. Симоненко слушно зазначає, що передумовою успішності в Україні суспільного самоусвідомлення і самопроекування є розвиток інформаційно-комунікаційної свободи соціуму та попередження її потенційного обмеження чи контролю з боку структур влади та будь-якого монополізму в політичній сфері [10, с. 49].

На думку Т. Слінько, однією з найбільш надійних правових гарантій демократії є свобода думки й слова, свобода інформації у всьому різноманітті її проявів. Це створює в суспільстві клімат ідеологічного плюралізму й конкуренції інформаційних джерел. Відповідно до ч. 2 ст. 34 Конституції України у вітчизняній правовій практиці закріплене право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Створені відповідні умови вільної реалізації цих прав утворюють основу правового інституту свободи інформації [11, с. 13].

Закріплення та гарантування у державі інформаційно-комунікаційної свободи громадян створює посилене підґрунтя до розвитку й утвердження ефективної учасницької демократії у країні. Також це сприяє запровадженню електронного урядування, електронного суду та виборчої

системи. На нашу думку, потребують удосконалення механізми правового захисту цієї свободи у державі шляхом: посилення судового контролю за зняттям інформації з каналів зв'язку; вироблення правил професійної журналістської етики; встановлення юридичної відповідальності за дифамацію та посилення відповідальності за порушення права на інформацію.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід акцентувати увагу на таких положеннях:

По-перше, забезпечення свободи Інтернету від зростання цифрового авторитаризму є фундаментальним для захисту демократії загалом. Технології повинні дозволяти громадянам робити власний соціальний, економічний і політичний вибір без примусу та прихованих маніпуляцій.

По-друге, сучасна сфера публічних правовідносин значною мірою перейшла у режим онлайн. Вільний Інтернет, соціальні мережі та пошукові системи мають величезну силу і відповідальність за забезпечення того, щоб їх платформи служили суспільному благу. Якщо антидемократичні структури будуть ефективно захоплювати Інтернет, громадянам буде відмовлено в наданні форуму для формулювання спільних цінностей, обговорення політичних питань і мирного врегулювання внутрішніх соціальних суперечок.

По-третє, демократія також вимагає захищеної приватної сфери. Необмежений і недосліджений збір особистих даних обмежує право людини на самотність, без якого мир, процвітання і свобода особистості – плоди демократичного врядування – не можуть бути збережені або використані.

Тож інформаційно-комунікаційна свобода зумовлена науковим прогресом і глобалізацією суспільства. Це призвело до створення нової теорії та практики публічного управління, яка ґрунтується на розширенні кола учасників прийняття рішень, зокрема за участю урядових і неурядових організацій, об'єднаних у мережу, що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури:

1. Бутаков А.В. Свобода і демократія. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2012. № 3 (32) С. 8–18.
2. The Rise of Digital Authoritarianism. Freedom on the Net 2018. October 2018. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTN_2018_Final%20Booklet_11_1_2018.pdf.
3. Laza Kekic. The Economist Intelligence Unit's index of democracy. THE WORLD IN 2007. Economist Intelligence Unit. URL: https://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf.
4. The World Justice Project Rule of Law Index 2019. 193 p. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2019-Single%20Page%20View-Reduced_0.pdf.
5. Smith A. Civic Engagement in the Digital Age. Pew Research Center's Internet & American Life Project. Washington, 2013. URL: http://www.pewinternet.org/wp-content/uploads/sites/9/2013/04/PIP_CivicEngagementintheDigitalAge.pdf.
6. Бельська Т. Комунікаційна взаємодія влади та громадськості в інформаційному суспільстві. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 3 (11). С. 163–169.
7. Іванова Н. Інформаційні структури громадянського суспільства в процесі розбудови правової держави. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. 2016. № 43. С. 47–56.
8. Кравчук В.М. Інформаційно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю публічної влади. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 40–48.
9. Наумкіна С.М. Стопкий В.В. Політичний дискурс засобів масової інформації України як індикатор суспільних процесів. URL: http://studies.in.ua/pravo/polit_discurs_smi.pdf.

10. Симоненко О.В. Інформаційно-комунікаційні основи демократичної трансформації українського суспільства. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. III (7). Issue 42. С. 47–50.

11. Слінько Т.М. Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні. *Наше право*. 2014. № 9. С. 11–16.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Кравчук Валерій Миколайович – кандидат юридичних наук, заступник начальника відділу підготовки прокурорів з організації роботи в органах прокуратури та

викладання професійної етики Національної академії прокуратури України

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kravchuk Valerii Mykolayovych – Candidate of Law Sciences, Deputy Chief Department of Training Prosecutors of the Organization of Work in the Prosecutor's Office and Teaching Professional Ethics National Academy of the Public Prosecutor's Office of Ukraine

Valerbas@ukr.net

